

навчально-виховному процесі початкової школи. Адже саме в навчально-виховному процесі можна сформувати ментальні риси дитини, сформувати менталітет толерантності. В змісті навчання і виховання дітей повинен простежуватись діалог культур з орієнтацією на деталізацію взаємодіючих компонентів культури та їх інтеграції в цілісному культурному просторі цивілізації. Висловлення педагога В.Таланова: "Виховання культури терпіння (толерантності) і згоди повинно стати однією із центральних тем освіти нашого століття" [4], – підкреслює актуальність і необхідність подальшого дослідження проблеми толерантності.

Учитель повинен у процесі проведення уроків виховувати у дітей почуття інтернаціоналізму, терпимості в суспільстві до людей, що населяють наш край; підводити до того, що люди іншої національності мають право на щастя, що необхідно виявляти повагу до іншого народу, виховувати бережне ставлення до людей, любов до малої батьківщини; давати уявлення про стереотипи поведінки, про культурні розрізнення; спонукати творчі здібності дітей, виховувати вміння бачити красу рідного краю.

Учитель на уроці повинен створити такі умови, щоб діти самі ділились знаннями про свою національну культуру, про національні цінності свого народу, розповідали про красу й багатство свого краю. Великі можливості для цього дають уроки української мови, зокрема уроки розвитку мовлення. Практика показує, що діти проявляють зацікавленість до мистецтва, культури, звичаїв, традицій як свого народу, так і інших народів.

Таким чином, толерантність – це моральна категорія, що характеризує терпиме ставлення до відмінних поглядів, думок, вірувань, передбачає вміння долати суперечності, контролювати власну поведінку. Виховання цієї моральної якості – одне з головних завдань, що стоїть перед майбутнім учителем початкових класів, який має бути готовим до розв'язання проблеми виховання толерантної особистості, здатної сприймати загальнолюдські цінності, бути терпимою до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей, розуміти, що толерантність є одним із показників вихованості людини.

Ураховуючи актуальність проблеми, перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробці ефективних шляхів, методів і прийомів формування толерантної особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Декларация принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – М.: МГУ, 2001.
2. Гершунский Б.С. Толерантность в современном мире // Педагогика. – 2000. – № 2. – С.15.
3. На пути к толерантному сознанию / Отв.ред. А.Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2000.
4. Таланов В. Педагогика толерантности // Высшее образование в России. – 2001. - № 5. – С.41-43.

УДК 378

Т.В. Яцула

ГУМАНІСТИЧНО-СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛЯ-ВИХОВАТЕЛЯ

У статті Яцули Т.В. розглянуті концептуальні основи підготовки вчителя-вихователя, зокрема гуманістично-сенергетичний підхід. Автор зосереджує увагу на принципах та вимогах, що висуває концепція до підготовки вчителя-вихователя.

In the article of Yatsula T.V. the conceptual foundations of teacher-educator have been examined, including humanist-senergetical approach. The author pays special attention to the principals and the demands which are required by the conception for teacher-educator preparartion.

Кардинальні зміни в освітньому просторі виховання (суб'єкт-суб'єктні відносини між вихователем і вихованцями: наголошення на реалізації гуманістичних, особистісно орієнтованих підходів у виховній взаємодії, проголошення педагогічної підтримки психолого-педагогічного супроводу особистісного розвитку дитини як основи нової парадигми виховання та ін.) ставлять педагогів перед необхідністю розвитку професійного "Я".

Сучасний освітній процес розвитку вчителя-вихователя інтегрує гуманістичний, синергетичний, аксіологічний, культурологічний, особистісно орієнтований підходи в реалізації професійно-педагогічної підготовки.

Мета статті полягає у висвітленні концептуальних основ гуманістично-синергетичного підходу як концептуальної основи розвитку вчителя-вихователя.

Гуманістична парадигма розвитку особистості виходить із розуміння того, що особистість людини завжди гіпотетична, тому провідною заповіддю у взаємовідносинах з людиною стає заповідь "не нашкодь". У зв'язку з цим, найбільш гуманістичними, відповідно, і продуктивними є такі умови взаємодії з вихованцями, які забезпечують саморозвиток.

У світлі гуманістичної парадигми розвитку особистості в якості основних умов розвитку виступають компоненти базових потреб (процес їх задоволення):

- потреба в комфортних міжособистісних відносинах, що забезпечують задовільний для суб'єкта соціальний статус;
- потреба в розумінні (інтимно насичених, духовних, сповідальних міжособистісних відносинах);
- потреба в наявності життєвих цілей і смислів;
- потреба в отриманні нової інформації;
- потреба в реалізації творчого потенціалу.

З погляду гуманістичної психології, сама сутність людини постійно рухає її в напрямку особистісного росту, творчості. Гуманістична теорія особистості, представляючи узагальнено в поняттях самоактуалізації, мети і сенсу життя, малює процес особистісного розвитку дитини як знаходження людиною визначеного свідомого і високого сенсу існування, а також властивості бути і ставати особистістю. В аналізі структури особистості акцент ставиться на мотиваційно-потребнісну сферу дитини, на виникнення і функціонування в ній системи стійких ціннісних орієнтацій і моральних установок, а також на подальше перетворення цієї системи під впливом умов життя.

Провідними для нашого дослідження стали основні положення К.Роджерса – найважливіший мотив життя людини – це актуалізувати, тобто зберегти і розвинути себе, максимально виявити кращі якості своєї особистості, закладені від природи. У контексті теорії Роджерса [4], „тенденція самоактуалізації” – це процес реалізації людиною протягом усього життя свого потенціалу з метою стати повноцінно функціонуючою особистістю. Прагнучи досягти цього, людина проживає життя, наповнене змістом, пошуками і хвилюваннями. Виходячи з цього, ми вважаємо, що процес взаємодії у сфері довіри дітей та молоді взмозі надавати можливість кожному самовизначитися, вільно виражати свої думки і почуття, привести у відповідність реальне "Я" з ідеальним "Я", тобто дати поштовх їх особистісному розвитку. Це можливо, якщо дотримані наступні принципи:

- повне прийняття або безумовне позитивне відношення до кожної дитини як до особистості;
- емпатичне розуміння учасників довірливої взаємодії, тобто здатність проникати в емоційні стани, співчувати їм. Спілкування в даному аспекті носить довірчий характер;
- конгруентність вчителя-вихователя, що трактується, як здатність залишатися самим собою.

Досягати мети особистісної значущої взаємодії з дітьми та молоддю (особистісний розвиток дитини) вчителем-вихователем можливо, якщо:

- проягом усього періоду взаємодії демонструвати дітям свою повну до них довіру;
- допомагати їм у формуванні й уточненні цілей і задач свого життя;
- виходити з того, що в учнів є внутрішня мотивація діяльності, що виявляється у вчинках;
- бути для дітей „джерелом” різноманітного досвіду, до якого можна звернутися за допомогою;
- розвивати в собі здатність відчувати емоційний клімат спільноти дітей і приймати його;
- бути активним учасником взаємодії в цій спільноті;
- прагнути до досягнення симпатії, що дозволяє співчувати кожному учасникові;
- постійно удосконалювати свою особистість, бути відкритим для всього нового.

Аналізуючи гуманістичний підхід як методологічну основу сучасної освіти, Г. Берулава [1] звертає увагу на те, що розвиток особистості буде ефективним, якщо враховувати такі принципи:

- пріоритетність орієнтації та “трансцендентні” мотиви життєдіяльності (істинний смисл свого життя людина може знайти лише в інших людях, у тому, щоб бути потрібною їм, у справі, якій вона віддана, – саме в такому розумінні людина максимально реалізує себе);
- стосунки людини з іншими людьми є головною рушійною силою і одночасно джерелом новоутворень індивідуальної психіки;
- ефективний вплив на розвиток особистості можливий за умови врахування її індивідуальності;
- розвиток особистості повинен здійснюватись виходячи з уявлення про активний, творчий характер людської психіки, наслідком чого є визнання неможливості прямого втручання у психіку або безпосередню зміну її атрибутів і складових, що означає, що будь-які навички, знання, уміння, риси особистості можуть бути сформовані або змінені в результаті лише власної активності особистості – діяльності, яка ініціюється самою особистістю (зовнішні впливи можуть лише стимулювати або гальмувати, але ніяк не підмінити ці процеси, причому всяке зовнішнє втручання в психіку без власної активності особистості може стати згубним для людини);
- розвиток особистості має здійснюватись ґрунтуючись не тільки на раціональній сфері, але і на процесах, що належать до сфери підсвідомого;
- розвиток особистості повинен бути спрямований не на адаптацію до умов соціуму й індивідуальних особливостей особистості, що сприймаються як незмінні фактори розвитку, а на їх зміну і перетворення відповідно з власними потребами особистості, які співвідносяться з принципами гуманістичного суспільства;
- психологічний вплив слід спрямовувати не на “формування” і корекцію особистості з позицій об’єктивного маніпулювання, а на створення умов для її розвитку через задоволення її основних потреб, що забезпечить формування механізмів самонавчання і самовиховання;
- розвиток особистості має ґрунтуватись з урахуванням того, що людина не є незмінною;
- розвиток особистості передбачає створення умов для орієнтації в поведінці на власні етичні норми і установки, тобто формування в неї внутрішнього локусу контролю;
- розвиток особистості буде ефективним за умови максимального використання можливості наслідування продуктивним соціокультурним взірцям поведінки і діяльності. У плані розвитку творчого потенціалу це має бути наслідуванням

творчих особистостей – їх ставленню до справи, до життя в цілому, до будь-яких сфер професійної активності;

- ефективний розвиток особистості можливий лише за наявності в неї мотивів та значущих життєвих перспектив.

Синергетичний підхід допомагає дослідити, а потім спрогнозувати поведінку, стан та зміни розвиваючих компонентів організованого дозвілля дітей.

Провідною синергетичною ідеєю в нашому дослідженні є ідея про формування особистісних структур свідомості вчителя-вихователя, що надає смислу його професійно-педагогічній діяльності.

Синергетика як теорія і методологія, що досліджує процеси самоорганізації, надає можливість розглядати взаємодію як двобічний, взаємопов'язаний процес самореалізації дітей, так і вчителя-вихователя. З цієї позиції процес особистісно орієнтованої взаємодії в сфері дозвілля школярів не є статистичним, фіксованим явищем, а являє собою діяльність, що динамічно розвивається.

Виникнувши на основі спільних інтересів до тієї чи іншої сфери життя, клубні об'єднання дозвіллевого спілкування школярів, розвиваючись, стають простором взаємодії та базою для створення нових структур. Так, наприклад, основою клубного об'єднання дозвіллевого спілкування підлітків "Острів" була зацікавленість комп'ютерними іграми, що і стало зв'язуючою ланкою суб'єктів у процесі їх розвитку (самоорганізації), разом з тим визначилася сфера аналізу міжособистісного спілкування: "Я" і соціум, "Я" і засоби масової інформації тощо. Джерелом виникнення нових утворень є як внутрішні (зростаюча самосвідомість, новий рівень потреб, зміна ціннісно-мотиваційної сфери суб'єктів), так і зовнішні (зміна соціокультурних умов) механізми.

Важливим синергетичним новоутворенням при цьому є діалогічна взаємодія, яка створює середовище для появи внутрішніх імпульсів саморозвитку, самоорганізації. Як погоджуємося з М.Опаньковим, який назвав узгоджену дію обох сторін діалоговою синергетикою: "Учасники діалогу, залишаючись, по суті своїй, непок'єднаними, насправді об'єднують між собою енергії. Сама синергія – це дещо реальне, що не відокремлюється від центрів, які вона пов'язує, але й не є цими центрами. Діалогічне слово, як двоє енергетичне явище, стає новою реальністю. Синергія є віртуальною реальністю діалогу" [8].

З позицій синергетичного підходу до професійно-педагогічної підготовки вчителя-вихователя висувуються такі вимоги:

- розуміння ним свого місця і ролі в особистісному розвитку дитини;
- розуміння цінності виховання не тільки як зацікавленості в цьому держави, але й як необхідності його для дитини, врахування її інтересів, особистісних смислів та досвіду;

Ці професійно-педагогічні вимоги орієнтують учителя-вихователя на пошуки особистісного смислу своєї взаємодії.

Педагогічна свідомість при цьому характеризується наявністю таких особистісних структур [2: 51-52]:

- критичність, що дозволяє давати особистісну (власну, суб'єктну) оцінку, яка відбувається як за межами особистості (пропонованим ззовні цінностям, нормам, порядкам), так і відбувається всередині особистості (власним відношенням до цінностей, емоційним станам, вчинкам і т.д.) з позицій власного розуміння змісту того, що відбувається; характеризується виникненням невдоволення і сумніву щодо "правильності" усталеного порядку, супроводжується процесом переосмислення і дискредитації існуючого досвіду і є передумовою виникнення нового, творчого відношення до себе і дійсності; відрізняється від критиканства переважними орієнтаціями на значеннєву, а не тільки на емоційну сторону оцінки. Сильна позиція критичності – 1) уміння вважати свою думку і ціннісні орієнтації не як єдино значимі і справедливі, а як опосередковані іншими думками

орієнтаціями; 2) уміння за власною ініціативою випробувати свої ідеї і уявлення найбільш сильними з можливих заперечень, які тільки можуть бути висунуті проти них; 3) уміння знаходити в негативному явищі позитивні аспекти; 4) уміння уникати огульного і дріб'язкового критиканства; 5) уміння уникати установок “у нас (у них) усе одно краще (гірше)”;

- 6) уміння об'єктивно оцінювати себе в можливій (передбачуваній) ситуації дії.
- рефлексивність, здатність виходити за межі власного “Я”, осмислювати, вивчати, аналізувати що-небудь за допомогою виконаного глибокими, часом трагічними переживаннями порівняння образу свого “Я” з подіями, розглядається і як уміння конструювати й утримувати образ свого “Я” у контексті пережитої події, як установку стосовно самого себе в плані своїх можливостей, здібностей, соціальної значимості, самоповаги, самоствердження, прагнення підвищити самооцінку і суспільний статус;
  - колізійність, здатність виявляти, ідентифікувати й аналізувати сховані (неявні, імпліцитні) причини подій, виявляти їхні основи, установлювати пріоритети (ієрархії) неявних протиріч стосовно суспільних і особистісних цінностей; сприяти більш глибокому розумінню зовнішніх проявів подій за допомогою пізнання їхніх внутрішніх джерел, зв'язків, механізмів розвитку, суті і змісту;
  - мотивування є найбільш складною структурою особистості, що забезпечує їй здатність додавати особистісний зміст подіям і власній діяльності, відносинам з людьми, прийняттю рішень по обґрунтуванню своєї діяльності за допомогою таких процесів, як емоційно-ціннісне і змістовно-значеннєве переживання соціального і пізнавального досвіду; сприяє виробленню особистісних життєвих цілей і ціннісних орієнтацій, як систем устремлень, спрямованих на прийняття існуючих і породження нових способів діяльності; мотивування розширює суб'єктну базу особистості, включаючи такі структури свідомості, як опосередкування, орієнтування, автономність, смислотворчість, самоактуалізація, самореалізація, забезпечення рівня духовності життєдіяльності;
  - опосередкування виводить свідомість на рівень перекладу зовнішніх впливів у внутрішні імпульси поведінки, опосередковуючи необхідність діяльності особистим розумінням моральності-аморальності майбутньої дії в контексті чи поза контекстом загальнолюдських цінностей;
  - орієнтування – уміння вибирати моральні орієнтири для побудови особистісної картини світу – індивідуального світогляду;
  - автономність – здатність особистості до незалежності від зовнішніх впливів, можливість реагувати на них, виходячи з моральних законів;
  - смислотворчість – визначення і породження систем особистісних смислів, опосередкованих перетворенням діяльності відносин і спілкування в діяльність осмислення і творчості;
  - самоактуалізація – вищий рівень прояву духовного і творчого потенціалу особистості, прагнення до повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей; перехід зі стану можливостей у стан дійсності;
  - самореалізація – прагнення до визнання свого “Я” навколишніми, самостійне створення умов для його повного прояву;
  - забезпечення рівня духовності життєдіяльності – здатність самозабезпечувати своє життя високими моральними цінностями, установлювати моральні кордони і регулятори, що запобігають переходу особистості до утилітарно-технократичних цілей.

Взаємодія у сфері дозвілля дітей та молоді, ґрунтуючись, з одного боку, на ідеї субкультурного об'єднання, з іншої, – реалізуючи завдання педагогічної підтримки, педагогічного супроводу особистісного розвитку представлені як простір професійно-педагогічного розвитку самого дорослого, який немов би знаходиться у полі поєднання

дійсного і майбутнього. І така позиція є середовищем для його творчого розвитку, що таке фіксує синергетичний підхід як методологічний у професійно-педагогічній підготовці. Педагог-вихователь у ситуації особистісного розвитку підлітків у клубних об'єднаннях дозволяє спількування школярів сам творчо зростає і усвідомлює зміст життя педагогічної діяльності.

Вчитель-вихователь, реалізуючи себе, наповнює змістом світ цінностей дитини становлення її особистості.

Ось чому інтерес (захоплення) як важливий компонент спрямованості особистості педагога, на наш погляд, дає можливість досягнути того рівня взаємовідносин вихованнями, коли виховний процес набуває особистісно-значущого змісту. Методологічною основою взаємодії в процесі організації дозвілля школярів стали вихідні принципи особистісно орієнтованих виховних технологій:

1. Принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій. У нашому дослідженні цей принцип має наступну інтерпретацію. Клуби дозвілля спількування передбачають утворення такого психологічного клімату взаємовідносин, при якому без спонукання розвиваються кращі якості людини: відкритість, доброзичливість, співчуття, толерантність та інші. На кінцевому ці об'єднання мають бути референтними для кожного учасника; ціннісні орієнтації, закони та норми поведінки в них сприймаються як еталон для наслідування.

2. Принцип особистісно розвиваючого спількування. Цей принцип передбачає те, що вихователь розуміє, визнає і сприймає особистість дитини, він формує погляд на дитину як на рівноправного партнера.

3. Принцип використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості. Співпереживання є дійовим механізмом свідомого прийняття суб'єктом моральних норм, на його основі здійснюється формування моральної поведінки, орієнтованої на зовнішнє підкріплення. До цього принципу ми додаємо педагогічну підтримку, яка трактується як спільне з дитиною визначення її інтересів, захоплення, можливостей, цілей і допомога в досягненні позитивних результатів особистісного розвитку.

4. Принцип систематичного аналізу вихованцем власних і чужих учинків. Витоки особистісних учинків пов'язані із зіткненням розвинених форм поведінки, з якими дитина зустрічається в житті. Технологія особистісного розвитку, яка використовується в клубах дозвілля спількування школярів, використовує такі життєві ситуації, коли школярі повинні зробити той чи інший вибір і обґрунтувати свою позицію.

Враховуючи основні положення гуманістично-синергетичного підходу, процес професійного розвитку вчителя-вихователя включає наступні компоненти: аксиологічний, когнітивний, діяльнісний і особистісний.

Аксиологічний компонент спрямований на аналіз співвідношення світу цінностей, інтересів, захоплення школярів і світу цінностей вихователя, на допомогу у виборі особистісно-значущої сфери цінностей.

Когнітивний компонент забезпечує особистісно зорієнтовану взаємодію знаннями людини, її взаємозв'язку з такими категоріями як природа, культура, наука та ін.

Діяльнісний компонент передбачає розвиток у дітей та молоді мотивів і цілей діяльності, які надають можливість всебічно орієнтуватись в оточуючому світі.

Особистісний компонент дає можливість усвідомити мету життя, з'ясувати власні можливості й умови для самореалізації.

Метою особистісно зорієнтованої взаємодії у сфері дозвілля дітей та молоді є створення психолого-педагогічних умов, у яких особистість дитини задовольняє свої потреби, що в кінцевому результаті виявляється на стані її особистісного росту.

Виходячи з цього, особистість вчителя-вихователя потребує таких властивостей, які в змозі зробити процес саморозвитку, самореалізації учнів ефективним.

Стержневим утворенням особистості вчителя, яке визначає готовність до діяльності, є ціннісні та професійно-ціннісні його орієнтації. Ціннісні орієнтації вихователя дають

можливість обирати ту чи іншу сферу взаємодії з учнями, яка, на його думку, надає можливість інтегрувати власні установки, оцінки явищ, процесів, об'єктів оточуючого середовища, і взаємозбагатися поглядами учасників взаємодії. Цей процес має двосторонній характер і спонукає вихователя до саморозвитку. Професійно-ціннісні орієнтації пов'язані з цінностями особистісно орієнтованої взаємодії як педагогічної діяльності:

- особистість дитини, шлях її індивідуального розвитку – головна цінність педагогічної діяльності;
- цінність особистісного професійного розвитку вчителя-вихователя як відчуття повноти життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берулава Г.А. Методологические основы практической психологии: Учеб. пособие. – М.:Издательство Московского психолого-социального института. – Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 2004. – 194 с
2. Кульневич С.В. Педагогика личности от концепций до технологий. – Ростов-н/Д.,2001. – 160 с. – С. 51-52.
3. Опаньков М. Синергія як основа діалогічної концепції освіти // Завуч. – 2004. – Грудень. – С. 8.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Прогресс: “Универс; 1994. – 480 с.